

**БЕРДАҚ АТЫНДАҒЫ ҚАРАҚАЛПАҚ
МӘМЛЕКЕТЛИК УНИВЕРСИТЕТИ**

**Абдиназимов Шәмшетдин —
филология илимлериниң кандидаты**

**Бердақ хәм қарақалпақ
жазба әдебий тили**

**«Қарақалпақстан»
Нөкис — 1997.**

**БЕРДАҚ АТЫНДАҒЫ ҚАРАҚАЛПАҚ МӘМЛЕКЕТЛИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Абдиназимов Шәмшетдин
филология илимлериниң кандидаты

Бердақ хәм қарақалпақ жазба әдебий тили

«Қарақалпақстан»
Нөкис — 1997.

Филология илимлеринин кандидаты Ш. Абдиназимовтың бул мийнети қарақалпақ жазба әдебий тилиниң пайда болыуы хәм қәлиплесиуи мәселесине арналып, бул процессте қарақалпақ халқының уллы данышпан шайыры Бердақ Ғарғабай улының (1827 — 1900) тутатугын айрықша орны көрсетилген. Китапша шайырдың 170 жыллық юбилейине бағышланған ылайықлы саўға болып табылады.

ПИҚИР БИЛДИРИУШИЛЕР: БЕРДИМУРАТОВ ЕСЕМУРАТ, филология илимлеринин докторы, профессор, Қарақалпақстанға мийнети синген илим ғайраткери.

ХУСНАТДИН ХАМИДОВ, Өзбекстан Илимлер Академиясының хабаршы-ағзасы, филология илимлеринин докторы, профессор.

Қарақалпақ әдебий тилиниң пайда болыуы хәм қәлиплесиуи басқышлары тартыслы мәселелердин бири. XVIII-XIX әсирлердеги жазба естеликлердин тилин айырым илимпазлар ески өзбек тилинде жазылған деп тастыйқлайды, екінши топардағы илимпазлар, қарақалпақ тилиниң айырым сөзлери араласқан китабий тил сыпатында бақалайды, үшінши топардағы илимпазлар өзинин нормалары жағынан ески өзбек тилине жақын үстем класс хәм дин ийелеринин тили қусаған бир-бирине қарама-қарсы пикирлерди билдиреди¹. Бул мәселени дурыс түсиниу ушын ең дәслеп «миллий тил», «әдебий тил хәм оның еки формасы» деген түсиниклерди анықлап алыуымызға туўра келеди.

Әдебий тил — улыўма халықлық тилдин көркем сөз шеберлери тәрәпинен қайта исленген хәм дәретиўшилик бағдарында байытылған түри. Сонлықтан да әдебий тилди улыўма халықлық тилдин, сол тилде сөйлеуши халықтың сөз мәдениятының жетилскеп жоқарғы түри сыпатында бақалау зәрүр. Оны халық тилине қарсы қойып бақалауға болмайды. Әдебий тилдин нормалары хәм баяндау усыллары сол тилде сөйлеуши халық тәрәпинен дәретилиу менен бирге жәмийет ағзалары тәрәпинен үлкен мәдений гәзийне сыпатында көздин қарашығындай қорғалады. Ал көркем сөз шеберлери усы дәретиўшилик процессти басқарып хәм раўажландырып барады. Тилди халық дәретеди, ал тилдин әдебий тил ямаса халық тили деп бөлиниўден «шийки» хәм көркем сөз шеберлери тәрәпинен исленген тил дегенди түсинемиз, — деп жазды көрнекли талант ийелери. Көркем сөз шебери өз дәретпелеринде халықтың сөйлеу тилинен қалай пайдаланыу хәм оны қалай етип қайта ислеу мүмкиншиликлерин көрсетеди. Солай етип, әдебий тил—халық тилиниң раўажланыуының жоқарғы түри. Көпшилик жағдайларда әдебий тил термини арқалы «миллий тил», «жазба тил» деген түсиниклерде түсиниледи. Миллий тил халықтың миллет болып қәлиплесиу дәўирине сәйкес келип, миллий тилге тән болған белгилер әдебий

1. Хамидов Х. Каракалпакский язык XIX — начала XX вв. по данным письменных памятников. Т. 1986, С. 20.

тилдің де негізін қурайды. Егер де миллий тил жәмийеттин барлық азгалары ушын улыўма бирдей хәм түсиникли болып келсе, онда миллет тилиниң ең жоқарғы түри болған әдебий тил өзиниң ишине оның барлық байлығын қамтыйды хәм хәмме ушын ортақ болып табылады¹. Миллий мәденияттың рухий байлықлары әдебий тилде сәуленеди, себеби, әдебий тил миллий мәденияттың бир көринисин болып табылады. Миллий тил миллеттин қәлиплесиўи менен пайда болады. Ал әдебий тил болатуғын болса, миллий тилден айырым өзгешеликлерине ийе. Миллий тил болыўы ушын миллеттин қәлиплесиўи, миллий жазыўына ийе болыўы керек. Қарақалпақ миллий тили ХХ әсирдин биринши ярымында пайда болғаны мәлим. «Миллий тил» хәм «әдебий тил» түсиниклери бир-бири менен тығыз байланыслы. Бир-биринен айырмашылығы олардың пайда болыў дерегинде емес, ал тилдин раўажланыўының хәр қыйлы басқышларында турыўы болып табылады.

Тарийхтан белгили, еле миллет болып қәлиплеспеген халықларда да әдебий тил қолланыўда болып, бул тилде бай аўызекли әдебиат үлгилери менен көркем шығармалар жазылған. Демек, әдебий тил болыўы ушын миллет, миллий тилдин болыўы зәрүрли шәрт емес. Бирақта миллий тил өзиниң қолланыў өриси бойынша улыўма кең түсиникти өзиниң ишине қамтыйды². Әдебий тилдин функциональлық стиллери қәлиплеседи хәм байыйды, миллий тилде баспасөз — газета, журнал, китап басып шығарыў, телевидение хәм радио, мәмлекетлик басқарыў хәм ис жүргизиў алып барылады. Бул белгилер миллий тилдин оғанда бай мүмкиншиликлериниң көринисин.

Демек, «әдебий тил» хәм «миллий тил» деген түсиниклердин бир-биринен бир қанша айырмашылыққа ийе екенлигин көриймизге болады. Басқа халықлардың да тарийхына нәзер тасласак, әдебий хәм миллий тилдин қәлиплесиўинде усы көринислерди көриўге болады. Мәселен, рус әдебий тили Х әсирлерге шекем-ақ пайда болып «Ипатьев жылнамалары», «Игорь полкы ҳаққында жыр» шығармалары бул әдебий тилде жазылды, ал рус миллий тили болатуғын болса XVI әсирде қәлиплести³. Бурынғы СССР аймағында жасаған марий, алтай хәм тағы

басқа да Сибирь халықларында ХХ әсирдин биринши ярымында әдебий тилиниң пайда болыўы миллет тилиниң пайда болыўы хәм қәлиплесиўи дәуирине сәйкес келеди¹. Хәм әдебий тили, хәм миллий тили бирликте пайда бола баслады.

Қарақалпақ әдебий хәм миллий тилиниң раўажланыўы өзине тән өзгешеликлерине ийе. Қарақалпақ әдебий тилиниң пайда болыў хәм қәлиплесиўи қарақалпақ халқының мәдений дәрежесиниң раўажланыўы менен тығыз байланыслы. Қарақалпақ халқының жазба әдебиаты хәм жазба әдебий тили сонғы дәуирлерде пайда болған болса да әдебий тилдин аўызекли түри өзиниң бай тарийхына ийе. Халық тәрәпинен әдебий тилдин аўызекли түринде дәрәтилген фольклорлық шығармалар халық арасынан шыққан шебер атқарыўшылар — жыраў, бақсы, қыссаханлардың атқарыўында әуладтан-әуладқа жетилишип, көркемлик дәрежеси артып хәм тили ысылып барды.

Қарақалпақ әдебий тили өзиниң негізги дереклерин қыпшақ қәуимлери бирлеспесинде Алтын Орда, Ноғайлы Ордасы дәуиринде пайда болған Асан қайғы, Соппаслы сыпыра жыраў, Доспамбет, Шалкийиз жыраўдың толғаў термелери, Жийреншиниң шешенлик сөзлери менен бай аўызекли әдебиат үлгилеринен алады. Солай етип, қарақалпақ жазба әдебиаты пайда болмастан бурын-ақ, халықтың сөйлеў тили аўызекли әдебий дәрәтпелерде ықшамланып, көркемлеп баянлаўдың усыллары менен сөз қолланыўдың өлшемлери қәлиплесе баслағанын, халықтың аўызекли сөйлеў тили қайта исленип белгили бир норма жаратыла баслағанын көремиз. Әдебий тилдин аўызекли формасында пайда болған фольклорлық дәрәтпелер менен қарақалпақ жыраўларының толғаў-термелери тилинде халық тилиниң лексика-фразеологиялық байлықтары, тилдеги сөзлерден қолланыў өлшемлери қәлиплесе баслағанын хәм турақласқан синтаксислик конструкцияларды көриўге болады. Бул әдебий тилдин нормаласыўының дәсленки көринислери болды. Әдебий тилдин аўызекли формасында әдебий шығармалар дәрәтиў дәстүри қарақалпақ халқында XIX әсирге шекем даўам етти.

XIX әсирде Орта Азияда жасаўшы барлық түркий халықлары ушын ортақ болған әдебий тил — Орта Азиялық түркий әдебий тили — чағатай тили де қолланылды¹. Орта Азияда жерги-

1. Санжеев Г. Д. Образование и развития национальных языков. Сб. статей: «Вопросы языкознания». М. 1950. С. 120.

1. Виноградов В. В. Русский язык. М — Л, 1947. С. 20.

2. Бердимуратов Е. Развитие каракалпакской лексики в связи с развитием функциональных стилей литературного языка. АДД. Т. 1973.

3. Ефимов А. И. История русского литературного языка. М. 1955. С. 105-122.

ликли тиллер ушын баспасөз, мектеп хәм медреселерде оқыў, оқытыў, жазыў ислери усы түркий тилде алып барылды².

Шығыс классиклери Алишер Науаый, Физулий, Мақтымқулы шығармалары менен Хожа Ахмед Яссаўий, Сулайман Бақырғанний ҳикметлери хәм көп санлы халық дэстанлары усы түркий тилде жазылып, мешит хәм медреселерде сабақтык сыпатында оқытылған. Қыссаханлар тәрәпинен той мерекелерде атқарылып халық арасында кеңнен тарқалды. 50-жыллары айырым илимпазлар XX әсирдин отызыншы жылларына шекем қарақалпақ жазыўы, әдебий тили, жазба әдебияты болған жоқ деп тастыйықлады хәм бул пикир қарақалпақ халқының мәдениет турмысында узак ўақыт үстемлик етти. Филология илимлеринин докторы Н. Дәўқараев сол жыллары-ақ «бизин ҳазирги әдебиятымыз беңен әдебий тилимиз жоқ жерден, бирден пайда болмай, қандай да бир тийкардан өсин қәлиплести. XIX әсирдин басларында көп санлы дэстанлар қарақалпақ тилине аўдарма жасалды, революцияға дейинги шайырлар өзлеринин шығармаларын қағазға жазып, дүзетиўлер жүргизген хәм қайтадан көширип бир-бирине оқып берген. Мине, булардың барлығы қарақалпақлар өзлеринин жазба әдебиятына ийе болмаған» деген надурис пикирлерди исенимли түрде бийкарлайды деп көрсеткен еди³. Бирақ, илимпаздың бул пикирлери сол ўақытта есапка алынбай автордың өзине хәр қыйлы себепсиз айыплар тағылды, миллетшилликте айыпланды. 60-жыллардың басында қарақалпақ классик шайырларының қол жазба нускалары көп санлы юридикалық ҳужжетлердин табылыўы, бул естеликлерди илимпаз Х. Ҳамидовтың терең хәм хәр тәрәплеме илимий талқыға салыўы қарақалпақ әдебий тили хәм жазыўының пайда болыўы туўралы көз қараслардың бир қанша өзгертиўине тәсир жасады. 70-жыллары қарақалпақ жазба әдебиятының пайда болыўы туўралы әдебиятшылар арасында бул мәселе және көтерилип академик М. К. Нурмухаммедов тарийхий этнографиялық мағлыўматларға тийкарлана отырып қарақалпақ жазба әдебиятының сағаларын XIV-XV әсирлер ноғайлы дәўири ме-

1. Самойлович А. П. К истории литературного языка среднеазиатско-турецкого языка. — Мир—Али—Шир. Сборник к 500-летию со дня рождения. —Л., 1928. — С. 23. Артомошина В. Д. Условия формирования и некоторые особенности языка среднеазиатских поэтов-предшественников А. Навоий. — Тюркомонгольское языкознание и фольклористика. М. 1960; Благова Г. Ф. О характере так называемого «чагатайского» языка конца XV в. Тюркомонгольское языкознание и фольклористика. — М., 1960.

2. Ҳамидов Х. Ески қарақалпақ тилиниң жазба естеликлери, Нөкис, 1985, 24-б.

3. Дәўқараев Н. Бердақ—шайыр. Нөкис. 1911. 6 б.

нен байланыстырса, И. Т. Сағитов қарақалпақ әдебиятын Орхон-Енисей жазба естеликлеринен (VII-VIII әсирлер) баслаў зәрүрлигин айтады. Солай етип, қарақалпақ жазыўы, жазба әдебиятының пайда болыўы туўралы қарама-қарсы еки бағдар пайда болды. Олардан бириншиси қарақалпақ халқының революцияға шекемги дәўирде жазба әдебияты, жазыўы болғанлығын тән алмайды, екншиси — қарақалпақ жазба әдебиятының қәлиплесиў дереклерин әсиримиздин VII-VIII әсирлеринен баслаўды усынады.

Түркий халықларына ортақ жазба естеликлер тилиниң қарақалпақ тилине байланысы, тәнхә қарақалпақларға тийисли болған — «Қарақалпақ антлары», «Оренбург материалары», XIX әсирдин ақыры XX әсирдин басында жазылған рәсмий ис қағазлары, классик шайырлар Әжинияз беңен Бердақтың қолжазба нускаларын хәм XIX әсирде қарақалпақлар арасында тарқалған араб-парсы, түркий тиллеринде жазылған мийнетлер менен XX әсирдин басында жазып алынған қарақалпақ халық дэстанларының тилин терең изертлеў тийкарында филология илимлеринин докторы, профессор Х. Ҳамидов қарақалпақ жазба әдебияты хәм әдебий тили XIX әсирде пайда болғанын илимий түрде дәлиледи.

Қарақалпақ жазба әдебияты хәм әдебий тилиниң қәлиплесиўи түркий жазба әдебияты менен тығыз байланыссы. Орта Азиялық түркий әдебий тили (шағатай тили) бул регионда жасайтуғын түркий халықларының барлығы ушын ортақ болды. Бул жазба әдебий тилде түркий халықларының көп әсирлик сөз мәдениаты жәмленди. Хәр бир түркий халқында бул тилдин жергиликли вариантлары қәлиплесип, онда сол тилде сөйлеўи халықтың сөйлеў тили бирликлери айланысқа қосылды. XIX әсирдин екнши ярымында Орта Азиялық түркий әдебий тилиниң қарақалпақша варианты қәлиплескени — юридикалық ҳужжетлер менен классик шайырлардың қолжазба нускалары, халық дэстанларының қолжазба көширмелери дәлиллейди. Орта Азиялық түркий әдебий тили араб графикасында жазылған эпикалық шығармалар «Алпамыс», «Шора батыр», «Ер Қоблан», «Едиге» тилине аз тәсир еткен болса, Әжинияз шығармалары хәм рәсмий ҳужжетлердин тилине күшли тәсир жасағанын көремиз.

Солай етип, XIX әсирдин екнши ярымынан баслап жазба

эдебий тил менен каракалпак халык сөйлөү тилиниң жақынла-
сыу процесси басланып бунда классик шайырлар, әсиресе, уллы
каракалпак шайыры Бердак Фарғабай улының дәрәтпелери бас-
лы орынды ийелейди хәм каракалпак жазба әдебий тилинин
раўажланыу бағдарларын белгилеп берди. Бердак каракалпак
халкының турмысында үлкен тарийхий өзгерислер болып атыр-
ған дәўирде өмир сүрди. XIX әсирдиң басында каракалпак хал-
кы Хорезм ойпатына келип мөкап басқан болса, 1873 жылы
Әмиўдәрьяның оң жағалығын патша Россия жаўлап алып Түр-
кистан генерал губернаторлығының Әмиўдәрья бөлимни дүзге-
ни тарийхтан белгили. Шайырдың «Алпыс-жетпис жаска кел-
дим, Жети-сегиз ханды көрдим, Үш дәўир заманды көрдим, За-
ман шеп айланған екен», — деп жазыуында да үлкен мәни бар.
Жәмийетлик өмирде жүз берген бул өзгерислер рухий-мәдений
тараўға да күшли тәсирин тийгизди. Баскарыу органдарының
жана түрлери пайда болды. Әсирдиң басында дәслепки мешит
хәм медреселер ашылған болса, XIX әсирдиң ақырына келип
Каракалпакстан аймағында сегиз жүзге шамалас мешит хәм
медреселер болды¹. Халықтың отырықшы турмыс кәлине бе-
йимлесийи, 1873-жылдан соң Шаббаз, Нөкис, Шымбай, Төрткүл
калаларында емлеўханалардың пайда болыуы, Төрткүл, Шора-
хап, Шымбай калаларында жергиликли орыс мектеплеринин
ашылыуы, 1880-жылы жергиликли халықтың балалары ушын
Төрткүлде мектеп-интернаттың ашылыуы ҳ. т. б. жаңалықлар
халықтың санасына хәм турмысына тәсирин тийгизбей қоймады.

Шайыр жасаған замандағы мине усындай сиясий-жәмийет-
лик хәм мәдений өзгерислер каракалпак тилине де тәсир етип,
бул тәсир әсиресе тилдиң лексика тараўында көзге тасланады.
XIX әсирде каракалпак халкы Әмиўдәрьяның қуяр аяғына ор-
наласқаннан кейин бул жерде жасап атырған араллы өзбеклер
хәм Хийўа ханлығы менен тиккелей қарым-қатнас барысында
өзбек тили аркалы халықтың аўызекі сөйлөү тилине көп сан-
лы араб-парсы сөзлери келип кирди. Сондай-ақ, араб-парсы
сөзлериниң келип киреуинин екинши дереги Орта Азиялық түр-
кий әдебий тили болды. Өз өмирин таўысқан айырым сөзлер
қолланыўдан шығып қалды. Солай етип, жәмийетлик өмирдеги
өзгерислер тилге де үлкен тәсир етти. Көркем әдебий дәрәтиў-
шилиқ фольклорлық дәстүрлер үлгисинен енди жазба әдебиат-
лық сыпат алып Қүнхожа, Әжинияз, Бердак, Өтеш хәм баска
да шайырлар өз шығармаларын жазба түрде дәрәте баслады.
Көркем шығармалардың жазба түрде дәрәтелиўи менен кара-

калпак жазба әдебий тили кәлинесе баслады. Каракалпак
жазба әдебий тилиниң тарийхында бул дәўирде тийкаргы еки
бағдар пайда болды. Биринши бағдар — каракалпак халкында
бурыннан кәлилескен улыўма халықлық сөйлөү тилине тийкар-
ланып көркем шығарма дәрәтиўдин дәстүри, екнши бағдар —
бир неше әсирлерден берли түркий халықларының мәдений өми-
ринде үлкен орын ийелейтуғын Алишер Науайы тийкарын сал-
ған Орта Азиялық түркий әдебий тилинин (шағатай тили) үл-
гисинде көркем шығарма дәрәтиў дәстүри болды.

Шайырдың сиясий-жәмийетлик көз карасларының кәлилес-
үйне тәсир жасаған, сол дәўирде халық арасында аўызекі хәм
қолжазба түринде таралған әдебий дәрәтпелердиң тийкаргыла-
ры төмендегилер еди: бириншиден, халық аўызекі дәрәтпелери.
Бул топарға каракалпак халкының бай аўызекі әдебиаты үл-
гилери—Алиамыс, Едиге, Қырық қыз, Қоблап, Мәснатша ҳ. т. б.
эпикалық дәстаплар менен аңыз әңгемелер, ертәклер, легенда-
лар, тарийхий қосықлар, нақыл-мақаллар хәм тағы баска хал-
лық дәрәтпелери киреди. Екинши топарға Жийен жыраў, Қүн-
хожа, Әжинияз, Өтеш, Омар, Қазы Мәўлик ҳ. т. б. шайырлар-
дың шығармалары киреди. Үшинши топарға, каракалпак ти-
линде жазылған рәсмий ҳужжетлер жергиликли хәмелдарлар
казы, аталық, болыслардың қатнас қағазлары, 1855-56, 1858-59
жыллардағы халық көтерилислери ўақтында жазылған хәзирги
ўақытта Оренбург мәмлекетлик архивинде сақланатуғын бол-
ғанлықтан — Оренбург материаллары деп аталатуғын жазба
ҳужжетлер ҳ. т. б. ҳужжетлер киреди. Төртиншиден, түркий ти-
линде жазылған дәстаплар менен диний хәм көркем шығарма-
лар. Бул топарға Хожа Ахмед Яссаўийдин ҳикметлери, С. Ба-
қырганийдин ҳикметлери, Суўпы Аллаяр, «Ғәрип-ашық», «Са-
ятхап-Хамра», «Юсуп-Зулайха», «Ғөрүғлы», «Безерген», «Юсуп-
Ахмед», «Шаҳнама», «Мың бир түп», ҳ. т. б. шығармалар ки-
реді. Бесиншиден, туўысқан түркий халықлар әдебиатының ири
ўәкиллериниң поэзиялық шығармалары. Олардан, Алишер Нау-
айы, Физулий, Мактымқулы, Мәшраб, Молла Нәфәс, Андалиб,
Огакний, Мунис хәм тағы баска шайырлардың шығармаларының
үлгилери. Бул әдебиатлар, тили жағынан еки топарға бөлинеди:
биринши топарға каракалпак халкының аўызекі сөйлөү тилин
тийкар етип алған дәрәтпелер киреди. Оларға Жийен, Әжинияз,
Қүнхожа, Өтеш, Омар, Қазы Мәўлик шығармалары аўызекі
халық дәрәтпелери киреди. Бул топарға киретуғын дәрәтпелер
тилиниң тазалығы халықтың аўызекі сөйлөү тилине тийкарлап-
ғаплығы жағынан бирдей емес. Мәселен: Жийен жыраў, Омар
шығармалары әдебий тилдиң аўызекі формасы, яғний фольк-

1. Камалов С., Кошанов Ә. Каракалпакстан тарийхи. Нөкис, 1993, 170-б.

лорлық дәстүрлер үлгисинде дөретиленген болса, Құнхожа ҳам Өтеш шайырдың шығармаларында жазба әдебияттың белгилери толық көринеди, ал Әжинияз ҳам Қазы Мәулик қосықларында Орта Азиялық жазба әдебий тилдің тәсири басымрақ болса, Бердак өз дөретиушилигинде қарақалпақ халқының сөйлеу тилин тийкар етип алып, жоқарыда көрсетилген еки бағдардың жетискенликлерин, халықтың кеулине қонымлы тәреплерин өзлестирип өз шығармаларын жазғанының гүуасы боламыз. Орта Азиялық әдебий тилде түркий халықларының көп әсирлик мәдениет байлықлары жәмленгенін, пикирди көркемлеп жеткеріудің көп әсирлик тәжірийбеден өткен үлгилери бар екенлигин байқады. Сонлықтан да усы ўақытка шекем айырым илимпазлардың көрсетип келгениндей, бул тилден — китабий тилден «қашқан жоқ», қайтама оның қарақалпақ халқының уғымына сай жақларын өзлестирип, қайта ислеп өз шығармаларында қолланғанын көреміз. Бул жерде шайырдың Алишер Науайы шығармаларынан қандай дәрежеде үйренип, оны өзине устаз санғанын, өзиниң шайырлық саўатының қақықый мәнісинде уллы Науайыдан ашылғанын көрсетип өтиудің өзи жеткидикти.

Бердак Фарғабай улының әдебий дөретиушилик хызмети қарақалпақ халқының жәмийетлик турмысы, әдебиятымыз бенен мәдениатымыздың, қарақалпақ жазба әдебий тилинің қулласы руўхый өмиримиздің тарийхында басқа классик шайырларға салыстырғанда айрықша орынды ийелейди. Оның дөретпелерин изертлеген илимпазлар менен көркем сөз шеберлери басқа шайырларға үлги боларлық шайырдың өзине тән жолы менен бағдары болғанлығын атап көрсетеди. Шайыр менен заманлас Өтеш Алшынбай улы «Өтти дуньядан» қосығында:

«Нешше сөзлер айтты қорықпай залымнан,
Шайырлықта өтпес Мактымқулы оннан», —

деп жазып, оның XIX әсирдеги қарақалпақ шайырлары арасында тутатуғын орнын жоқары бақаласа, Өзбекстан ҳам Қарақалпақстан халық шайыры И. Юсупов:

«Мен гибрид сабық нәлден көгерген,
Пушкин менен Науайының қапынан,
Мен таза қан сап жүректе исленген,
Мен — Бердақтың жалғыз тамшы қапыман», —

деп өзиниң уллы талант ийесине деген терең құрметин билдиреди.

Илимий әдебиятларда белгили бир көркем сөз шеберин әдебий тилдің тийкарын салыушы деп атау жағдайлары ушырасады: Пушкин — рус әдебий тилинің тийкарын салыушы, Науайы — ески өзбек (чағатай) әдебий тилинің тийкарын салыушы. Бу-

ның тийкаргы себеби көркем сөз шебериниң өз дөретпелери арқалы халықтың руўхый мәдениатын байытуға қосқан үлесі, салмақлы орны, жаңалығы болыуы менен бирге халықтың тилин шеберликпен қайта ислеп, көркемлик дәрежесин арттырып, әдебий тилдің нормаға түсиуіне жасаған тәсири, қосқан үлесине де байланысы болса керек. Мәселен, рус әдебиятында Пушкинге шекем де көплеген көркем сөз шеберлери — Фонвизин, Сумаракон, Радишев ҳам заманластары Лермонтов, Гоголь ҳ. т. б. болғанлығы белгили. Пушкин өз шығармаларын жаза баслаған ўақытта да рус әдебий процессинде қарама-қарсы еки бағдар — Н. М. Карамзин ҳам А. С. Шишков арасындағы тартыс баратыр еди. Рус әдебиятында барлық шет тилден кирген ҳам ширкеу-славян сөзлеринен ўаз кешіу ҳам халықтың ауызекі сөйлеу тилинде гәп ҳам сөз дизбеги қалай айтылса сол түрінде жазыу керек (Карамзин), ямаса ески славян тили менен рус тили арасындағы айырмашылықты бийкарлап, олардың бир тил екенлигин тән алыуымыз керек, сонлықтан да ҳәзирги әдебий тилимиздің тийкары болған ширкеу-славян сөзлерин әдебий тилимизде кеңнен пайдаланыуымыз зәрур (А. С. Шишков) деген мәселелер әтирапында пикирлер тартысы болып атыр еди. А. С. Пушкин бул еки бағдардың да қәте екенлигин аңлап, ширкеу-славян әдебий тилинің негизинде көп әсирлик сөз мәдениаты жәмленгенін, бул әжайып байлықты сақлау зәрурлигин түсинди, сондай-ақ Карамзиннің көз қарасындағы барлық шет тилден кирген сөзлерге ҳам ширкеу-славян сөзлеринен ўаз кешіуге болған шақырықтың да орыпсыз екеплигин билди. Шайыр өз жолын, өз бағдарын дурыс белгилеп орынлы жеринде ширкеу-славян ҳам шет тилден кирген сөзлерди де қолланып, халықтың сөйлеу тилинің элементлерин шеберликпен мәнилик жақтан байытып, өз шығармаларына қолланды, әдебий тилди халыққа жақынластырды, нәтижеде рус әдебий тилинің атасы, тийкарын салыушы аталды.

Түркий мәдениатының бийик шынары, «шерият мүлкениң султаны» Алишер Науайыға шекем де әдебий дөретиушилик еки бағдарда болғанлығы мәлим. Бир тәрептен парсы әдебий тилинде өз шығармаларын дөретиу дәстүри, екинши тәрептен түркий тилде шығарма жазыу дәстүри. Орта әсирлерде парсы әдебий тили күшли раўажланып пүткил жақын Шығыс еллериниң әдебий тили дәрежесине көтерилди. Бул тилде орта әсирлик көркем сөз шеберлеринен А. Фирдаўсий, А. Жәмий, Омар Хайям, Низамий ҳам тағы басқа да талант ийелери өз шығармаларын жазған. Соның менен бирге түркий тилинде шығарма жазыу дәстүри Юсуп Хас Хажибтен басланып, оның «Кутадғу билик» шығармасы (XI әсир) түркий жазба поэзиясының ең дәслепки

үлгиси болып табылады. Буннан баска да Ахмед Яссауийдің хикметтери, Ахмад Иугнакийдің «Хибат-ул-хақайық» шығармасы, Хорезмийдің «Мухаббатнама» шығармасы, Лютфийдің гезеллері түркий тилинде жазылған. Алишер Науаи да өзіне шекемгі усы екі бағдарды басшылыққа ала отырып, түркий кәуимлеринин ауызеки сөйлеу тилинен шебер пайдаланыу аркалы оларды қайта ислең, мәнилик жақтап байытып түркий тилинде өз шығармаларын жазды. Бул жағдай бурын хәр қыйлы вариантлылыққа, жергиликли өзгешеликке ийе болып жүрген түркий әдебий тилинің белгили нормаларға түсиўине, солай етип түркий (чағатай) әдебий тилинің кәлиплесиўине тийкар салды.

Бердак бабамызды карақалпақ жазба әдебий тилинин тийкарын салыўшы деп атасак асыра силтеген болмаймыз. Себеби, «Бердақтың шығармалары карақалпақ әдебий тилин раўажландырыўда үлкен орын тутты. Карақалпақ халқының хәзирги заманғы әдебий тили, өзиниң структурасы хәм тийкарғы сөзлиң фонды жағынан Бердақтың тилинен айырмасы көп емес»¹. Ол әдебий тилин хәқыйқат халыққа жақынластырып, әдебиятты халық массаларына түсиникли, уғымлы етиўде көп мийнет синирди². Сонылқтан да Бердак шығармаларының тили карақалпақ әдебий тилин кәлиплестириўде хәм раўажландырыўда айрықша орын тутады. Бул туўралы филология илимлериниң докторы, проф. Д. Насыров Бердак хәм Әжинияз шығармаларында китабий тилге тәң болған сөзлер ушырасқаны менен, тийкарынан олардың шығармаларының тилин улыўма халықлық карақалпақ сөйлеу тилинин шеберлик пенен қайта исленген түри деп жазады хәм бул шайырлардың карақалпақ жазба әдебий тилине қосқан үлесин жоқары бағалайды³. Филология илимлериниң докторы Х. Хамидов «Бердак шығармаларының тили карақалпақ әдебий тилин кәлиплестириўде хәм раўажландырыўда үлкен орын тутатуғынын⁴ оның шығармаларының тилинде әдебий дәретиўшиликтиң жазба дәстүрлери менен ауызеки түрлеринин синтези, яғний бир-бири менен жақынластырыўға умтылыўшылығы көринеди. Усынан оның сөзлерди таңлап, қайта ислеу тийкарында, әдебий тилдиң нормаларын кәлиплестириўге умтылғанын көриўге болады деп жазады⁵. Бердак карақалпақ хал-

қының ауызеки сөйлеу тилине тийкарлана отырып, Орта Азиялық түркий әдебий тилди халықтың руўхый талаптарына сай түрде қайта иследи. Оны карақалпақ халқында бурыннан кәлиплескен әдебий тилдиң ауызеки түри (фольклорлық шығармалардың тили) менен қарыстырып хәзирги әдебий тилимиздиң тийкарын жаратып берди. Сондай-ақ, шайыр шығармаларында қолланған сөзлер арадан бир әсир уақыттың өтиўине қарамастан бүгинги күни де сол мәнисинде жумсалмақта. Бул факторлардың барлығы хәзирги карақалпақ жазба әдебий тилинің негизлери Бердак жасаған дәўирде, оның шығармаларында кәлиплесе баслағанын көрсетеди. Шайырдың шығармалары XIX әсирдеги карақалпақ халқының улыўма халықлық тилинде жазылып, ауызеки сөйлеу тилине тәң болған кәсийетлер менен сөйлеу нормалары онда өзиниң сәўлелениўин тапты. Соның менен бирге Бердак шығармаларында хәзирги әдебий тилимизге салыстырғанда даўыссыз хәм даўыссыз сөзлердиң жумсалыўында, грамматикалық формалар менен сөзлердиң семантикасында айырым өзгешеликлердиң де ушырасыўы тәбийғый кубылыс. Буның себеби бириншиден, XIX әсирдеги карақалпақ жазба әдебий тилинің жаңа кәлиплесип атырғаны, оның нормаланыўы жағдайларына байланыссыз сөз хәм грамматикалық формаларда вариантлық өмир сүрген болса, екыншиден, шайырдың жекке услублық өзгешелигине байланыссыз сөзлерди жаңа мәнилдерде қолланыўы тийкар болды.

Әлбетте, шайырдың шығармаларының тилинин дереклери пелерден ибарат болды? — деген сорау туўыўы заңлы. Карақалпақлардың узак әсирлер даўамында түркий кәуимлер бирлеспинен халық болып кәлиплесиўине шекем жетилип киятырған ауызеки сөйлеу тили, халқымыздың бай руўхый мәденияты есапланған әдебий тилдиң ауызеки түринде пайда болып әўладтап әўладқа өтиў аркалы халықтың кеўил кәлибинде ысылып, көркемлик жақтап байып, талантлы жырау, бақсы хәм қыссахаплардың атқарыўында өзине тәң көркемликке ийе болған бай ауызеки халық дәретпелери хәм шайыр жасаған дәўирде Хорезм ойпатында қолланыўда болған қыпшақ-оғуз элементлери басымырақ Орта Азиялық түркий әдебий тилинде хәм оның карақалпақша вариантында жазылған жазба әдебият үлгилери — мине булардың барлығы шайыр шығармалары тилинин дереклери болып табылады. Бердак қосықларында әне усы үш деректен өзиниң дәретиўшилик мақсетлерине муўапық зәрүрлерин ғана пайдаланғанын көремиз. Өз дәретпелеринде бай тиллик материалдарды қолланыўда халықтың күнделикли турмысында бурыннан кәлиплескен дәстүр бойынша жумсау менен бирге айырым

1. Сагитов И. Бердақтың творчествосы, Нөкис, 1958, 185-б.

2. Сагитов И. Сахра бұлбили, Нөкис, 1974, 328-б.

3. Насыров Д. С. Становление каракалпакского общенародного разговорного языка и его диалектная система. Нукус — Казань, 1976, С. 223.

4. Хамидов Х. Каракалпак тили тарихының очерктери, Нөкис, 1974, 298-б.

5. Хамидов Х. Каракалпакский язык XIX—начала XX в. по данным письменных памятников, Т. ФАН, 1986, С. 27.

сөзлерди ана тилимиздин руўхына сәйкес мәнилик жақтан байытып, жаңа мәниде қолланыў жағдайлары көплеп ушырасады. Усының себебинен оның шығармалары тили халықтың қарапайым сөйлеу тилинде жазылған әниўайы хәм түсиникли болып келсе, соның менен бирге усы «әниўайылықта» шайырдың барлық жаңалығы, сыйқырлы сыры, күдиретли күши жасырынын турады.

Шайырдың әдебий мийрасларын изертлеген илимпазлар оның шығармаларының ҳақыйқый мәнисинде халықшыл шығармалар болыўының тийкары тилине байланыслы екенлигин мойындайды: «Бердақтың поэтикалық тили мийнеткешлерге түсиникли хәм жақын. Ол әниўайы халық тилинде жазды» (Н. Дәўқараев), «Бердақтың шығармалары көпшилик халық массаларына толық түсиникли, жақын хәм жеңил халық тили менен жазылған» (И. Сагитов), «Бердақ шығармаларының тили хәммеге түсиникли. Онда өткен дәўирдеги көплеген түрк тиллес шайырларында ушырасатуғын араб-парсы тилинің элементлери жоқтың қасында. Дөретиўшилигиниң усы қәсийети менен ол өзинен бұрынғы (Әжинияз) хәм өзинен соңғы (Аяпберген) шайырлардан ажыралып турады. Бердақтың поэтикалық тилинің өз дәўириндеги сөйлеу тилине жақынлығы оның дөретиўшилигиниң ең баслы өзгешелиги». (М. Нурмухаммедов).

Шайыр өзиниң қосықларында дөретиўшилигине халықтың арасынан шыққан сөзге шешеп, дилўар, көпте көрген адамлардың тәсири болғанлығын, олардан үйренгенлигин билдиреди:

Бир ғарры айтса әнгиме,
Ол сөз пайдалы кимге,
Деп тыңлап отырып хәмме,
Нәспіхатқа кулак қойдым.
Ғарры кемпірлер қосылса,
Бардым оған жақынласа,
Душпаныма еттим таса,
Өз исиме болдым қуўнақ.

(Ақмақ патша поэмасынан).

Шайыр халқымыздың бай аўызекі әдебиятын терең өзлестірип өзиниң көпшилик шығармаларын фольклорлық дәстүрлер бағдарында дөреткен. XIX әсирдеги қарақалпақ шайырлары Күнхожа, Әжинияз, Өтеш дөретпелериндегидей Бердақ мийрасларында да аўызекі әдебияттың дәстүрлери биринши орында турады¹. Бердақ фольклорға тән эпикалық дэстанлар («Ақмақ патша», «Айдос бий», «Ерназар бий», «Амангелди») дөретиў ме-

1. Хамидов Х. Шығыс тиллериндеги жазба дереклер. Нөкис. 1991. 191-б.

нен бирге тилдиң көркемлеу куралларынан пайдаланыўда да, жазыу услубында да аўызекі халық дөретпелеринен шебер пайдаланған. Сондай-ақ, қосықларында халық дөретпелериндеги батырлар, қақарманларды үлги тутып оларды мақтаныш етеди.

Шайыр өз шығармаларында халыққа түсиниксиз парсы әдебий тилинің тәсириде келип кирген араб-парсы сөзлерин орынсыз түрде жиі қолланыўға қарсы болды. Қарақалпақ тилинің тазалығы үшін гүрести. Шайырдың «Мениң» қосығында:

Өзим амый, тилим түркий,
Жоқты араб-парсым мениң, —

деп жазыуы буның дәлили. Солай болса да, Бердақ шайыр XIX әсирде қарақалпақлар арасында тарқалған көркем шығарма дөретиўдеги әдебий тилдиң аўызекі түри менен араб-парсы сөзлери де жиі қолланылатуғын Орта Азиялық түркий әдебий тилинің ең қонымлы жақларын пайдалана отырып қосық хәм поэмаларын жазды. Мешит хәм медреселер араб-парсы тилинде жазылған сабақлықтар менен бирге («Шар кітап»), Орта Азиялық түркий тилинде жазылған шығармалар оқытылып, бул әдебий тил шайырга үлкен тәсир жасағаны белгилі. Орта Азиялық түркий тилинде жазылған шығыс классиклериниң әдебий дөретпелерин терең өзлестіриу арқалы ол өз дәўириниң уллы шайыры дәрежесине ериседи. Шайыр «Излер едим» қосығында өзиниң шайыр болып қәлиплесиўинде шығыс классиклериниң орны айрықша екенлигин билдиреди. Өзиниң «Наўайыдан саўат ашқанлығын», «Физулиден дүрлер шашып», «Мақтымқулыны қайта-қайта оқығанын» билдиреди. Шайырдың өткен дәўирлердеги Аристотель, Платон, Фирдаўсий, Абдирахман Жәмий, Бедил, Аттардың шығармалары менен дүньяның жаратылысы туўралы олардың философиялық көз-қараслары менен таныс болғанын усы «Излер едим» қосығындағы төмендеги қатарлар тастыйықлайды:

Өткен Арасту, Афлатун,
Жаратып илимнің көнтин,
Төрт нәрсе дүнья төркини,
Әуел ҳақ, инсан бул буны,
.. Бедил, Аттар, Бедиятты,
Тәкирарлап атырдым танды,
.. Фирдаўсийдай даңа барма,
Түсиндирер «шарқый молла»!

Бердақ өзи жасаған замандағы даңқы шыққан Хийўа, Бухара,

1. «Шарқый молла» — Абдирахман Жәмийдиң әдебий лақабы.

Үргенч шәхәрлерине мағрыйфат излеп барғанлығын төмендеги катарларда билдиреди:

Көрдим Хорезм, Бухарды,
Даңқы шыққан көп шахәрди,
.. Мен ақтарып Бухараны,
Лукманымды излер едим.
.. Араласам Үргенчти,
Яранымды табар едим,
.. Шешіу ушын пикири бәнтип,
Мен мағрыйфат излер едим.

Бул шәхәрлерден өзине дос арттырып үлкен тәсир алғанлығын, олардан дәретиушилик үлгилер алғанлығын аңлатады:

Китап көрдим Мусаниптен,
Сөз ешиттим Андалибтен¹ (Шежире).
Көрдим патшалық нускадан.

Бердақ творчествосы бойынша 50-60-жыллары жүргизилген илим-изертлеу жұмысларында шайырдың, қарақалпақ халқының ауызеки дәретпелери менен халықтың сөйлеу тилинен нәр алғанлығы тийкарғы дыққат орайында болып, оның Орта Азиялық түркий әдебий тилинде жазылған көркем шығармалар менен жазба нускалардан алған тәсири толық сәуелелениуин таппады. Бердақ шығыс классиклери Наўайы, Физулуй, Мақтымқулы, Абдирахман Жәмий, Бедил, Аттар шығармалары менен «таным болған», «олардан терең үйренген» деп тастыйықлай отырып, Бердақтың Орта Азиялық түркий әдебий тилин өзлестиріу хәм бул тилде жазылған «Шежире», «Хорезм» поэмаларының тиллик өзгешеликлери дууралы пикир айтылмады. Бул шығарма реакциялық бағыттағы диний тилде Қарақум ишанның мәжбүрлеуи тийкарында жазылған деп орынсыз тастыйықлауға жол қойылды хәм қарақалпақ халқына түсиниксиз араб-парсизмлери толы түркий тилинде шығармалар жазбады деп дәлилдемекши болды.

Сонда Наўайы, Физулуй, Мақтымқулы шығармаларын шайыр қайсы тилде оқып үйренди, олардан үлги алды деген сорау туады. Әне, усы жерде, Орта Азиялық түркий әдебий тили хәм оның вариантлары мәселесине тоқтап өтиуге туура келеди.

Орта Азия хәм Волга бойларында X—XVI әсирлерде жазылған естеликлердің тилине ески уйғыр мәмлекетинде пайда болып, Қараханид мәмлекети тусында өзиниң раўажлапыуын тапқан уйғыр-карлук әдебий тилинің тәсири күшли болғанлығы

1. Андалип — Нурмухаммед Андалиб, XVIII әсирдеги түркмен халқының шайыры.

илимпазлар тәренинен анықланған. Бул тилде Юсуп Хас-Хажбтиң «Қутадғу билік», Ахмед Йуганакқидиң «Хибатул-хақойиқ» шығармалары жазылғанлығы мәлим. Проф. А. К. Боровков Орта Азияда таралған қуранның аудармалары «Тевфир» жазба естеликлери тилин терең изертлеу тийкарында XI—XIV әсирлерде уйғыр-карлук әдебий дәстүрлериниң бир қанша тәсирине ушыраған оғуз-түркмен әдебий дәстүри болғанлығын, бул еки дәстүр тиллик өзгешеликлери бойынша бир-биринен ажыралып параллель өмир сүргенин анықлайды.¹

Әсиресе, Орта Азиялық түркий әдебий тилинің оғуз-түркмен әдебий традициясы түркмен қәуимлери тығыз жайласқан Арқа Хорезмде күшли сақланған, бул тилде сонғылығында Хийуа медреселеринде оқыған Мақтымқулы да өз шығармаларын дәреткени тарийхтан белгилі.

Алтын Орда мәмлекетинде қыпшақ-оғуз әдебий дәретиушилиги тийкарғы орынды ийелеп, бул тилде Ахмед Яссауий, Сулайман Бақырганий, Хорезмийдиң «Мухаббатнама» хәм Рабғузидиң «Қыссасул-әнбия» шығармалары жазылған. Проф. Әмир Наджип көрсетиуинше, XV әсирде (Темурийлар дәуиринде) Орта Азияда еки әдебий дәстүр карлук-уйғыр (Қараханид) хәм қыпшақ-оғуз (Алтын Орда) әдебий дәстүри тийкарында, оған оғуз-түркмен әдебий дәстүриниң бир қанша тәсири нәтийжесинде шағатай тили пайда болды.²

Шағатай тили Наўайы дәуиринде, оның дәретиушилик үлгинде өзиниң жоқары шыңына көтерилди. Тарийхтан белгилі, XIV әсирде Хорезм Алтын Орда Мәмлекетиниң қарауында болып, кейин ала Темурийлар мәмлекетине бойсындырылған еди. Сонлықтан да Алтын Орда дәуиринде жазылған «Мухаббатнама», «Хысрау хәм Шийрин», «Гүлистан бит-түркий», «Нахжул-Ферадис», «Қыссасул-әнбия» сыяқлы Сырдәрьяның төменги жағасында хәм Хорезмде дәретилген жазба естеликлердің тили Қараханид мәмлекети тусында жазылған карлук-уйғыр элементлери басым болған жазба естеликлерден тили жағынан өзгеше. Бул естеликлердің лексика менен грамматикасында қыпшақ хәм оғуз элементлери басым көпшиликти курайды.

Бердақтың жазба түринде табылған «Шежире» хәм «Хорезм» поэмаларының фонетика-морфологиялық хәм лексикасын үйрениу шайырдың бул шығармалары Орта Азиялық түркий әдебий

1. Боровков А. К. Лексика среднеазиатского тевфира XII—XIII вв. М., 1963. С. 10.

2. Наджип Э. Н. Исследования по истории тюркских языков XI—XIV вв. М., Наука, 1989. С. 246.

тилинин кыпшак-огуз әдебий дәретиүшилик дәстүринде жазылганын көрсетеди.

Айырым изертлеушилер Бердак өмиринин акыргы жыллары Каракум ийшан хэм онын моллалары изине түсип коймаганлыктап бирге кол берип сууны болган өзинин дәслепки көз-карасларынан бас тартууга мәжбүр болган деп тастыйыклайды. Сонлыктан да халыктын тилинен алыс, дин ийелеринин тили есапланган араб-парсы элементлери басым түркий тилинде қосык хэм поэмаларын жазууга мәжбүр болган кусаган бир тәрәплеме пикирлер айтылып келди. Бул пикирлердин тийкарсызлыгын дәлиллеуде академик Э. Р. Тенишевтин «... кыргызларда революциядан бурын әдебий тил болмады, әдебий тил деп жүргени «моллалардын тили» еди», — деген пикирди еситиуге туура келди. Бул пикирди менинше, тек жақсы мәниде түсиндириу керек деп ойлайман. Себеби, ески уақытларда моллалар тек диний исенимнин хызметкерлери болып коймастан, ал мәденият хэм ағартуу хызметкерлери де болды, балаларға билим берди. Олар классикалык Шығыстың бир неше тиллерин билетуғын сауатлы адамлар болды хэм әдебий тилдин пайда болууына хэм рауажланыуына тәсир жасады»,¹ — деген пикири жеткиликли. Бердак оқыған ауыллык мешит хэм Каракум ийшан медресесинде Орта Азиялык түркий әдебий тилинде жазылган көркем дәрәтпелер диний-ағартуушылык мийнетлер менен қатар оқытылган. Сонлыктан да шайыр өзинин «Излер едим» қосығында шығыс классиклеринин өзине жасаған тәсирин жоқары баҳалады. Академик В. В. Виноградов әдебий тил ағартуушылык, тәлим-тәрбия исиндеги тийкарғы қурал екеплигин көрсетип, әдебий тилдин тарийхын изертлеуде ағартуушылык, тәлим-тәрбия орынларының пайда болууы тарийхы менен байланыслы изертлеудин зәрүрлигин көрсетеди.¹

XIX әсирдин акыры XX әсирдин басында улуума халыклык карақалпак тилинин тийкарында, карақалпак жазба әдебий тили кәлиплесе баслады. Бул процессте карақалпак халқының данышпан шайыры Бердак Фарғабай улы орайлык тулга болды. Ол өзине шекемги әдебий тилдин ауызеки түринде дәрәтилген көп санлы көркем әдебият үлгилери менен Орта Азиялык түркий тилинде жазылган шығыс классиклери шығармаларын терең өзлестирди.

1. Тенишев Э. Р. О киргизском литературном языке в донациональный период. — Вопросы языкознания. М. 1989. № 5. С. 38.

1. Виноградов В. В. Проблемы литературных языков и закономерностей их образования и развития. М. 1967. С. 100-101.

Бердак Фарғабай улы — карақалпак әдебий тилинин тийкарын салыушы деп атағанымызда «ол жаңадан тил пайда етти» демекши емеспиз. Ол жаңадан тил дәрәткен жоқ. Қандай күшли талант ийеси болууына қарамастан адамзат мәденияты тарийхында хеш бир шайыр ямаса жазуушы тазадан тил пайда етпегенлиги белгили. Онын карақалпак әдебий тили тарийхындағы хызмети әдебий тилди халыққа жақынластырды, карақалпакларда бурыннан кәлиплескен әдебий тилдин ауызеки түри менен Орта Азиялык түркий тилдин жетискенликлерин өзлестирип улуума халыклык карақалпак тилинде өзинин көркемлиги жоқары, мазмунға бай шығармаларын дәрәтти. Халыктын сөйлеу тилин шеберлик пенен қайта иследе, мәнилик жақтан байытып хэм халык тилинен қалай пайдаланыу зәрүрлигин көрсетти. Тилдиздин көркемлик дәрәжесин арттырып онын рауажланыу бағдарларын белгилеп берди. Шайырдың заманласы Өтеш Алшынбай улының «Өтти дүньядан» қосығындағы «Бердак еди шайырлардын данасы» деген қосык қатары онын карақалпак халқы мәденияты, жазба әдебияты менен әдебий тили тарийхындағы айрықша орнын, анық хэм дәл сәўлелендиретуғынын көремиз.

